

انسایکلوپیدیا یا دایرة المعارف

نگارش آقای سید قاسم خان
در قسمت اول این مقاله، زیر عنوان 'تاریخچه انسایکلوپیدیا' در ضمن
انسایکلوپیدیا های قدیمی بعضی از دایرة المعارفهای شرقی را نیز ذکر کردیم.
ولی اگر بیدانه را در قسمت جامع العلوم های اسلامی نیز به اندازه کتب قدیمه
غربی وسیع بگیریم و به آن کتب تطبیقی دادن بخواهیم، تعداد کتب شرقی
و اسلامی که در عصر خود انسایکلوپیدیا های مهم محسوب میشد، خیلی
زیاد میشود. بهر حال برای آنکه قارئین از اشتباه برآمده باشند، ما درین جا
اسم و خصوصیات عمده بعضی از معروفترین آنها را فیلاً ذکر میکنیم:

از یقفی یا از لیکى (۸۸۹ هجرى) که سید صدیق خان
مدینه العلوم : صاحب (المجد العلوم) در تألیف خود آن را اساس دانسته
فی الحقیقه المجد العلوم تنقیه کشف الظنون و از یقفی است.

قاضي القضاة ذوالفنون (شهاب الدين احمد بن الخليل بن سعاده

(۶۲۶ - ۶۹۳ هجرى) كتابى تاليف نموده كه داراى

۲۰ علم بوده است .

انموزج مولوى جلال الدين محمد بن اسعد الصديق دوانى (۹۰۸) از ده

علم بحث مينمايد .

كتاب شيخ عبدالرحمن بن محمد بسطامى كه محتوى بريكصد علم بود .

نقابه اثر جلال الدين سيوطى (۹۱۱ هجرى) كه از ۱۴ علم بحث مينمود

بعد خود صاحبش بشرح آن پرداخته (اتمام الدرايه) نام نهاد .

فوائد الخاقانيه اثر مولوى محمد امين بن صدر الدين شيرازى (۱۰۳۶ هـ)

كه به اسم سلطان احمد عماني ترتيب شده .

مفتاح السعاده و مصباح السعاده اثر مولوى عصام احمد بن مصطفي

معروف به طاشكبرى زاده (۹۲۷ هجرى)

كه از ۵۰۰ علم بحث ميراند .

وامثال آنها بسيار است كه در اين مختصر نمى گنجد .

انسائيكلو پيدياهى امروزه

چنانچه در بالا ذكر شده ، امروز در هر مملكت مجالس و مجامع بزرگى خاص
براي جمع آوري لغات و اصطلاحات و معلومات جديده علمى و فنى و وقائع تاريخى
و حياتى دائره المعارف ميباشد ، تاسيس گرديده و هر چند سال بعد (اوقات مزبور
در هر مملكت مختلف است) انسائيكلو پيدياى سابق در آنجا مورد مطالعه قرار داده ميشود
و پس از اصلاحات لازمه و اضافه شدن اصطلاحات علمى و فنى و سائر معلومات جديد
سر از نو طبع ميگردد . زيرا سرعت رفتار و ترقى شعب مختلفه سائينس بجدى است كه

هر ماه بلکه هر هفته چندین اسم و اصطلاحات و معلومات نو پیدا شده طبع سابقه دایرة المعارف را ناقص میگرداند بهر حال اینک ما خصوصیات و تشریحات بعضی از انسایکلو پیدیا های معروف امر و زة عالم را بطور مختصر ذکر میکنیم :

در انگلستان :

انسایکلو پیدیا بریتانیکا (۱) مثلیکه در فوق شرح داده شده انسایکلو پیدیا بریتانیکا ابتدا در اواخر قرن ۱۷ مسیحی (۱۷۷۱) از طرف انجمن علمای اسکاتلندی در شهر ایدنبورگ ترتیب شده و پس از اصلاحات زیاد و مکرر، بعد چندی چنان مقرر گردید که در هر چند سال یک دوره جدید آن طبع گردد. طبع نهم از سال ۱۸۷۵ تا ۱۸۸۹ رواج داشت. آخرین دوره این دایرة المعارف در سال ۱۹۲۹ میلادی نشر شده و چهاردهم طبع آن گفته میشود. این دوره جدید ۲۴ جلد دارد که هر کدام شامل ۱۰۰۰ صفحه و هر صفحه حاوی متجاوز از ۱۵۰۰ کلمه میباشد. قطع آن بزرگ است، مجموعاً قریب ۴۵۰۰۰ بحث عاحده دارد. تعداد تصاویر آن از اندازه ۱۵ هزار میباشد. در اخیر جلد ۲۴ یک اطلس قشونک و مکمل عالم و فهرست مردف تمام کتاب علاوه شده است.

این دایرة المعارف برابر ۵۰۰ جلد کتاب بزرگ بلکه از آن بهتر و کامل تر میباشد زیرا معلومات متنوعه که در این داخل است در دیگر کتب قطعاً یافت نمیشود. مثلاً تنها مقاله که در باب افغانستان دارد، اگر علیحده بطور رساله عادی که در هر صفحه آن ۲۵۰ حرف باشد طبع شود، کتابی دارای ۱۰۰ صفحه و ۲۴ عنوان خواهد شد.

در ترتیب این انسایکلو پیدیا ۳۰۰۰ عالم مشهور و متخصص شرکت ورزیده بودند.

چمبرس انسایکلو پیدیا (۲) عبارت از همان انسایکلو پیدیا ی معروفی است

که در سنه ۱۷۲۸ بواسطه مستر چمبرس تدوین

شده و بعد از آن تاریخ چند بار دیگر هم پس از اصلاح و تکمیل به طبع رسیده است طبع آخر آن ۱۰ جلد دارد و در انگلستان خیلی مشهور و طرف استفاده عام و خاص میباشد.

نلسن انسایکلوپیدیا (۱) این دایرةالمعارف از مشهورترین و مهمترین انسایکلوپیدیا های زبان انگلیسی محسوب میشود و بزبان انگلیسی خالص ترتیب داده شده است. اصل آن در انگلستان ترتیب طبع شده ولی درین اواخر در امریکانیز آن را چاپ نموده اند. طبع اخیر آن از لحاظ تصاویر و نقشه های رنگه و قشنگی طبع خیلی مشهور است.

انسایکلوپیدیاى اسلامى (۲) مجموعه بزرگی است در ۴ جلد ضخیم که از طرف مستشرقین معروف انگلیس و فرانسه و جرمنی به هر سه زبان تدوین گردیده و از جغرافیه، نژاد و تاریخچه ملل اسلامی بحث میراند. علما یا بهتر بگوئیم شرق شناسانی که در ترتیب کردن آن شرکت ورزیده عبارت انداز مستر توماس (۳) هونتسمه - ت - و - آرنولد (۴) - ر - باسه (۵) - ر - هارتمن (۶) و زیر اثر (تجمع بین المللی اکادمی ها) جزء جزء طبع و اکنون در ۴ جلد بزرگ مجموعاً قریب ۴۵۰۰ صفحه است، در سال ۱۹۳۳ از طبع فارغ گردید.

این انسایکلوپیدیا اطلاعات و نظریات مستشرقین اروپائی را راجع به جغرافیا، تاریخ و نژاد ملل مسلمان در بر دارد، و در مجامع علمی و ادبی دایماً طرف استفاده میباشد.

(۱) Encyclopaedia of Islam. (۲) Nelsons Encyclopaedia. (۳) R-Hartmann. (۴) TH. Houtsma. (۵) T. W. Arnold. (۶) R-Basset.

در فرانسه:

انسیکلو پیدیاى عمومى لاروس (۱) مملکت فرانسه بشمارى رود و ابتداء

در سالهای ۱۸۶۶ تا ۱۸۸۸ از طرف ادیب شهیر فرانسه پی لاروس (۲) ترتیب داده شده ۱۷ جلد دارد. این دوره حقیقه مجموعه معلومات بشری بوده و خلاصه علوم و فنون عالم، نمایش و تبصره تمامی آنچه بانسان نسبت و تعلق دارد و بالآخره لغات زبان فرانسه را دربر میگیرد.

دوره جدید این انسیکلو پیدیا که بنام (لاروس قرن بیستم) (۳) در شروع سال جاری (۱۹۳۴) در پاریس نشر گردیده علاوه بر صفات فوق خصوصیات ذیل را نیز دارا میباشد و پس از اصلاحات زیاد و ادخال جمله اسامی لغات و اصطلاحات علمی و فنی و معلومات تاریخی جدید تکمیل گردیده است و بنا بر این یکی از جامع ترین و کامل ترین انسیکلو پیدیا های دنیا محسوب میشود:

این دوره نو، در ۴۰۷ جزووم ۱۰،۲۰۰،۳۰۰ صفحه گئی علیحده علیحد طبع و نشر شده است و عبارت از ۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰ حروف و ۶۴۰،۲۳۵ مقاله و ۲۳۴۶۵ صفحه به قطع بزرگ میباشد. تعداد تصاویر آن ۴۶۹۵۴ و نقشه های سیاه و رنگه ۴۵۴ است.

در تدوین این اثر جامع متجاوز از ۱۵۰۰ نفر علما و متخصصین معروف مملکت شرکت ورزیده و بیش از ۴۰۰ جلد کتاب معتبر و انسیکلو پیدیا های سابقه و جدید ملاحظه شده، حیات ۶۰۰۰ ساله بشر را دربر میگیرد.

از امتیازات دیگر این انسیکلو پیدیا چنانچه از روی تقریظ های متعدد

(۱) Le Grand Dictionnaire Universel, Larousse de XIXe Siècle

(۲) Larousse de XXe Siècle. (۳) P. Larousse,

جرائد و علمای فرانسه معلوم میشود حسن ترتیب آن است که خواندن و تفحص کردن را در آن تسهیل می‌بخشد.

خلاصه لا روس قرن بیستم از قاموس (دیکشنری) خوبتر و از دایرة المعارف وسیعتر و جامع ترین تالیف معلومات مترجم عصر حاضر محسوب میشود. (۱)

لاگراندا انسایکلوپیدی (۲) مجموعه بزرگ است که در ۳۱ جلد از ۱۸۸۵ تا ۱۹۰۲ نشر شده و بواسطه وسعت مباحث

خود، خیلی قابل استفاده و لازم سفارش میباشد.

انسایکلوپیدی آمریکا در تمام مدارس و مجامع علمی و ادبی آمریکا و تمام

عالم مستعمل است و علاوه بر لغات انگلیسی اصطلاحات آمریکائی را نیز در بر دارد طبع جدید آن که در سال ۱۹۲۸ نشر گردید شامل ۳۵ جلد بر قطع بزرگ میباشد.

اتر نیشنل انسایکلوپیدی (۳) دوره جامع و وسیعی است که بسال ۱۹۲۵

در ۲۴ جلد و ۲ ضمیمه در آمریکا طبع شده و معلومات مفیدی از هر شعبه را در بر دارد.

در المان: *Real-Encyclopädie der gesammten Natur- und Geisteswissenschaften*

کنورسانزیون لیکزیکون، برکهاوس (۴). از مهمترین دایرة المعارف های المانی میباشد که مرتب حقیقی و

اولی آن بروکهاوس عالم المانی بوده، از سال ۱۷۹۶ تا ۱۸۰۸ در شهر

(۱) خوشبختانه انجمن ادبی نیز به طلب کردن یک دوره از این دایرة المعارف موفق شده و یقین است که بزودی رسیده مشکلات آقایانیرا که از مطبوعات فرانسه استفاده کردن می‌خواهد تا اندازه زیاد حل خواهد کرد.

(۲) Lagrande Encyclopédie (۳) International Encyclopaedia

(۴) Konversations-Lexicon, Brokhaus.

لائبزيك (المان) تدوين یافت. طبع اخير (هفتم) آن که در ۱۹۲۸ خاتمه یافته ۱۸۰ جلد دارد.

کنورسازيون ليکتریکون، می پر (۱) بواسطه علمای زیاد از قبیل میولر (۲) هموفمان (۳) و می پر (۴) در اوائل قرن ۱۹ ترتیب یافته و آخرین طبع آن که در سال ۱۹۲۳ نشر شده است که متجاوز از ۲۸ جلد و تصاویر بسیار قشنگ و اعلی دارد و در کلیه مراکز علمی و ادبی تمام ممالک طرف استعمال میباشد.

در ایتالیا:

نیو و انسایکلوپیدیا ایتالیا (۵) مهمترین دایرة المعارف تمامی مملکت ایتالیا میباشد و در سال ۱۸۸۸ طبع شده و در مراکز علمی و سائر ممالک از آن استفاده مینمایند.

یک انسایکلوپیدیاى جدید در روما تحت طبع و در شرف اختتام است که نسبت به دوره فوق الذکر از هر حیث بزرگتر و جامع تر بوده ۳۶ جلد دارد.

در اسپانیه:

دیکسیوناریو انسایکلوپیدیا اسپانیا نو امریکانو (۶) دایرة المعارف بزرگ گیت که در سنه ۱۷۹۹

در شهر بارسلونا طبع گردیده و ۲۵ جلد دارد. این مجموعه جامع ترین کتبی است که تاکنون در زبان اسپانوی ترتیب یافته و مهمترین مأخذ مطالعاتی بشمار می رود که راجع به آن زبان بعمل بیاید. این دایرة المعارف در ممالک امریکا که زبان اسپانوی دارند خیلی طرف توجه میباشد.

(۱) Haufmann. (۲) Muler. (۳) Konversations- Lexicon, Maeier.

(۴) Diccionario (۵) Nuova Encyclopaediana Italiana Maeier.

Enciclopédico Espano Americana.

اعلام تاریخی و معاصر، ترتیب بدهد. چنانچه اشخاص متعدد برای جمع آوری لغات و اصطلاحات عربی قح به ولایات داخلی و سودان و غیره اعزام شده است. گرچه این مجموعه در حقیقت دایرة المعارف گفته شده نمیتواند ولی از روی وسعت معلومات، قاموس وسیعی بشمار خواهد رفت.

انسایکلوپیدیا آف اسلام را هم در مصر از انگلیسی تحت ترجمه گرفته اند. چنانچه قسمت کلی آن نشر شده است.

در لبنان :

دایرة المعارف پطرس بستانی (۱) معروفترین و جامع ترین انسایکلوپیدیا های عربی موجوده بشمار میرود. وبدون تصاویر در ۱۱ جلد که هر یک متجاوز از ۱۰۰۰ صفحه دارد ترتیب شده است. تاریخ طبع آن از سال ۱۸۷۵ تا ۱۸۸۱ مریش عالم شهیر لبنانی پطرس بستانی میباشد که به کمک علمای زیاد به تدوین آن موفق گردیده. این دایرة المعارف در مجالس علمی و ادبی ممالک عربی و دیگر دول خارجه طرف استفاده بوده خیلی عمومیت و شهرت دارد.

در ترکیه :

حیات آنسیکلوپیدی سی علاوه بر قاموس الاعلام «شمس الدین سامی که در ۶ جلد تدوین و از سال ۱۳۰۶ تا

(۱) تولد ۱۸۱۹ وفات ۱۸۸۳ در نزدیکی بیروت (لبنان) در ۱۸۷۵ بمعاونت پسرش سلیم شروع کرده ۶۰ جلد را تألیف نمود، در وقت تدوین جلد ۷ مرده، جلد ۷ و ۸ را پسرش ترتیب داد و او هم در موقع تدوین جلد نهم مرده. برادران دیگرش بمعاونت پسر عم شان سلیمان افندی جلد نهم را به انجام رسانیدند. بعد مدت چند سال کار خاتمه دادند دایرة المعارف معطل مانده بالاخره سلیمان بقاهره رفته بمعاونت نجیب و نسب پسران عمش جلد ده و یازده را به طبع رسانیدند.

۱۳۱۶ هجری در اسلامبول به طبع رسیده (۱) و تا کنون طرف استفاده بود ، درین اوقات يك دائره المعارف جدیدی بنام فوق تدوین یافته است ، که رسم الخط آن به حروف جدید (لاتینی) و دارای معلومات بسیار وسیع میباشد . این انسا یکلو پیدیا از طرف يك هیئت بزرگ علمی تدوین و از سه سال به اینطرف نحت طبع گرفته شده ، بفاصله ۱۵ ، ۱۵ روز جزء جزء ، که هر يك آن ده يك ، يك جلد است نشر میشود از قرار معلوم (حیات انسا یکلو پیدیا) تماماً ۱۰ جلد دارد و بیشتر معلومات علمی و فنی و تریبوی آن از انسا یکلو پیدیا های معتبر امریکامثل (کمپتن پیکچر انسا یکلو پیدیا) (۲) و (امریکن اید یوکلاتر) (۳) اخذ گردیده است .

ولی در قسمت تاریخ و جغرافیه خود مملکت و غیره اطلاعات علمای تورکی کمک زیاد نموده و سایر موضوعات علمی و حیاتی جدید را نیز با سلیقه ملی بخوبی تطبیق داده اند .

در عراق :

از قرار معلوم در مملکت عراق نیز چند سال قبل دائره المعارف خوبی که در وسعت معلومات و قشنگی طبع از دائره المعارف های موجوده مصر کمتر نیست ، ترتیب یافته است .

در هند :

در زبان اردو :

عقل و شعور : دائره المعارف مهم زبان اردو و در او اخر قرن ۱۹ ترتیب

(۱) در زمان سلطان عبدالحمید ثانی ، مرحوم امرتیه افندی به تدوین نمودن اولین انسا یکلو پیدیا ترکی موسوم به (محیط المعارف) پرداخت ولی هنوز جلد دوم در حال مسوده بود که حکومت نشر آنرا منع کرد .

(۲) Comtons Picture Encyclopaedia. (۳) American Educator.

داده شده است: اما درین اوقات هیئت بزرگی برای تدوین کردن انسایکلوپیدیائی به اصول انسایکلوپیدیا بریتانیکا تشکیل و مشغول کار شده است در زبان هندی:

در زبان هندی نیز يك انسایکلوپیدیا ترتیب داده اند که کم و بیش از معلومات عصری و لغات هندی در آن داخل میباشد. در زبان بنگالی و گجراتی و مرهتی نیز دایرة المعارف ساخته شده است.

در ایران: درین اوقات مد نظر است تا انسایکلوپیدیای بریتانیکا را بزبان فارسی ترجمه نمایند، چنانچه کار ترجمه جاری میباشد.

از تشریحات فوق که راجع به ضرورت و چگونگی و تاریخچه انسایکلوپیدیا یا دایرة المعارف و توجه زیاد ممالک متمدنه در جمع و تدوین آن، نگاشته شد، به آسانی فهمیده میشود که برای هر مملکت و ممالک داشتن چنین مجموعه ها از ضروریات اولیه میباشد؛ مخصوصاً در ممالکیکه تازه در جاده تمدن عصریه یا گذارده است، اهمیت بزرگی دارد. زیرا از يك طرف در ممالک پیش قدم برای هر موضوع کتب زیاد علیحده است و آنقدر احتیاج به دایرة المعارف نمی افتد و از طرف دیگر تا وقتی که يك زبان تمامی اصطلاحات علمی و فنی و معاشرتی جدید را دارا نبوده یا متکلمین مزبور از السنه مهمه آنها را اخذ و زبان خود را تکمیل ننمایند احتیاجات علمی و فنی حتی حیاتی خود را چنانچه شاید و باید، رفع نموده نمیتوانند و بلکه از استفاه کردن از ترقیات و کامیابی های عصری علم و فن محروم می مانند.

ولی هر گاه ترتیب دادن انسایکلوپیدیا های حقیقی بزودی ممکن نباشد استفاده نمودن از دایرة المعارف های مکمل دیگر جاها خیلی قابل سفارش دیده میشود. چه در حقیقت انسایکلوپیدیا ، متبعین و ادبا و کافه ارباب علم و فن را در فرا گرفتن علوم و فنون مختلفه و کلیه دانستی های عمومی کمک زیاد نموده ، احاطه معلوماتشان را در هر قسمت وسعت می بخشد .

در خانه امید و اریم ، همچنانچه در مملکت همجواری ما ، ایران ، بواسطه ترجمه نمودن انسایکلوپیدیای انگلیسی (بریتانیکا) در راه وسعت دادن و داخل کردن اسامی و اصطلاحات علمی و دیگر اطلاعات مفید عصری ، در زبان فارسی ، به آن زبان خدمت بزرگی مد نظر است ، عنقریب وزارت معارف ما نیز به جمع و تدوین نمودن مجموعه از لغات زبان « پشتو » و وارد ساختن اسما و اصطلاحات و اطلاعات جدید علمی و فنی و حیاتی در آن - ولو بصورت بسیار مختصر باشد - اقدام خواهد نمود . نایش از این زبان ملی ما هم فاقد يك قاموس صحیح و عصری باقی نماند . (۱)

(۱) موضوع انسایکلوپیدیا يك مبحث وسیع و مهمی است . بنده در اینجا تا اندازه که معلومات پیدا کرده توانسم ، تذکار نمودم ولی امید است ، عموم ذواتیکه درین باب اطلاعات بیشتری داشته باشند ، از نشر کردن آن مضایقه نفرمایند تا موضوع مزبور تا اندازه ممکن ، تکمیل بشود . در خانه از کلیه محترمانیکه در تدوین این مقاله خاص از لحاظ علاقه عرفانی کمک فرموده اند یعنی فاضل محترم آقای هاشم شایق معاون ریاست تعلیم و تربیه وزارت معارف و همکاران محترم آقای نژی و آقای گویا تشکر میکنم . سید قاسم .